

15. Кулиш П. А. Отпадение Малороссии от Польши / П. А. Кулиш. – Том 2. – М.: Университет. тип., 1888. – 399 с.
16. Кулиш П. А. Отпадение Малороссии от Польши / П. А. Кулиш. – Том 3. – М.: Университет. тип., 1889. – 415 с.
17. Куліш П. О. Дві мові: книжня і народня / П.О. Куліш // Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П.О. Куліша. – К., 2009. – С. 12 – 23.
18. Куліш П. О. Нарис історії словесності русько-української. Погляд на занедбаня народної мови / О. П. Куліш // Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П.О. Куліша. – К., 2009. – С. 125 – 135.
19. Куліш П. О. Обзор украинской словесности / О. П. Куліш // Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша. – К., 2009. – С. 32 – 101.
20. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, Ф. 338. – № 22.
21. Куліш П. О. Краشانка русинам і полякам на Великдень 1882 року / О. П. Куліш // Пантелеймон Куліш: письменник, філософ, громадянин. До 190-річчя від дня народження П. О. Куліша. – К., 2009. – С. 163 – 182.

Анотація

Проанализированы взгляды П. Кулиша на роль церкви в истории польского и украинского народов. Выяснено, что украинский историк неоднозначно оценивал роль католической церкви в истории польского народа и неоднократно критиковал православное духовенство, указывая на допущенные им недостатки, невнимание к интересам простого народа.

Ключевые слова: Пантелеймон Кулиш, славяноведение, славянские народы, католическая церковь, православное духовенство, роль церкви.

Annotation

Analyzed views P. Kulish for the role of the church in the development of the Polish and Ukrainian peoples were analyzes. It was found that the Ukrainian historian ambivalent about the role of the Catholic Church in the history of the Polish people and has repeatedly criticized the Orthodox clergy, indicating admitted their shortcomings, lack of attention to the interests of the common people.

Key words: Panteleimon Kulish, Slavonic, Slavic peoples, the Catholic Church, the Orthodox clergy, the role of the church.

УДК: 336.114.930.2(470+571)''18''

**Наталія Пасічник
(Кіровоград)**

**АКТОВІ ПРОМОВИ ВИКЛАДАЧІВ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН
ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ. ЯК ФОРМА НАУКОВО-
ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Аналізуються урочисті промови викладачів Харківського університету, які були оприлюднені в процесі проведення урочистих актів у першій третині ХІХ ст.

Ключові слова: актові промови, фінанси, фінансова наука, політична економія, камеральні науки, фізіократи.

На початку ХІХ ст. університетська освіта Російської імперії переживала період реформування. З відкриттям Харківського університету в українських губерніях Російської імперії започатковується вища юридична освіта, у межах якої відбувається розвиток політичної економії та поступове виокремлення і становлення фінансів та фінансового права як самостійної сфери наукових досліджень й університетських навчальних дисциплін. За Статутом 1804 р., який був загальним для всіх університетів імперії, університет являв собою «высшее ученое сословие, для преподавания наук учрежденное. В нем приуготовляется юношество для вступления в различные звания Государственной службы» [1]. Іншими словами, це було учене об'єднання, яке мало два рівнозначні напрями діяльності: викладацьку і науково-дослідну. Актуальним є осмислення накопиченого історичного вітчизняного досвіду організації науково-дослідної роботи у вищих навчальних закладах, аналіз її різноманітних форм та змістовне фахове наповнення у різні періоди соціально-економічного розвитку суспільства.

Важливим напрямком наукової діяльності викладачів Харківського університету були актові промови, які читалися професорами університету в урочисті для даного навчального закладу дні – 17 січня (річниця відкриття університету) і 30 серпня (день тезоіменитства Олександра І, який вважався засновником університету). Відомий дослідник історії Харківського університету Д. І. Багалій відзначав, що автори урочистих промов надавали їм важливого значення, оскільки це

була форма спілкування з суспільством, засіб подання власних ідей та спосіб впливу на оточуюче середовище [2, с. 619 – 620]. Такі виступи перед публічним представленням аналізувалися як наукові розробки на засіданнях вчених рад факультетів, причому за умови схвального оцінювання колегами, вони проголошувалися на урочистому науковому зібранні в актовій залі університету в присутності губернських чинів [3, с. 213], дворянства, почесного духовенства і купецтва [4, с. 162 – 164] і після опублікування (на початку XIX ст. тираж складав 330 – 450 примірників) [2, с. 410] ставали доступними для детального ознайомлення освіченою частиною суспільства.

Сучасний український науковець, професор Харківського університету С. І. Посохов, який ґрунтовно проаналізував актові промови професорів-іноземців Харківського університету першої чверті XIX ст. [5], наголошує, що урочисті промови іноземних викладачів (Л. Якоба, Х. Роммеля, І. Шада, А. Стойковича, Я. Беллена-де-Баллю, Л. Умляуфа, Й. Ланга) були способом трансформування західноєвропейської університетської ідеї [5, с. 264]. Під впливом їхньої науково-викладацької діяльності, публічних виступів, через які науковці привносили суспільству неогуманістичне трактування сутності університету [5, с. 264], відбувалося залучення до європейських цінностей та класичних університетських традицій [5, с. 273]. О. М. Друганова розглядає актові промови як характерне явище для університетської науки початку XIX ст. і вважає їх елементом суспільно-просвітницької діяльності викладачів [6, с. 39 – 43.]. У дослідженні О. М. Мартиненко [7] проведення загальноуніверситетських актових промов інтерпретується як активна форма громадської і науково-дослідницької діяльності професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів України XIX ст. Що сприяло збільшенню кількості освічених людей у країні, значному підвищенню загального культурного рівня населення [7, с. 10]. Російська дослідниця М. В. Нефьодова підкреслює науково-виховне значення актових промов і зазначає, що виступи викладачів відображали позиції науковців з проблем навчання і виховання студентів і мали окрім наукового значний виховний потенціал [8]. Проте, актові промови професорів університетів не виступали (окрім праць Д. І. Багалія) предметом дослідження [5, с. 266] і, відповідно, потребують подальшого наукового опрацювання.

У межах даної статті ми проаналізуємо актові промови професорів Л. Якоба, Й. Ланга і Т. Степанова, які викладали дисципліни економічної та фінансово-правової складової та відіграли значну роль у становленні економічної та фінансової науки у Харківському університеті.

Людвіг Гайнріх Конрад фон Якоб (у російському варіанті – Людвіг Кондратович Якоб) (1759 – 1827) прибув до Харкова з Галльського університету, де пройшов шлях від студента до ректора цього університету. Л. Якоб був сформованим відомими вченим та мав значний авторитет у наукових колах як дослідник проблем камералістики, філософії та релігії. У Харківському університеті Л. Якоб, будучи ординарним професором кафедри дипломатії та політичної економії, з 1807 – 1809 рр. викладав систему політичних наук, загальний вступ до політико-камеральних наук (до цих наук входили початки фінансових знань), загальну внутрішню політику, державне та народне право, політичну економію (перелік дисциплін складено за щорічним оглядом публічних викладань [9]). Тематика урочистої промови професора Л. Якоба – «О влиянии университетов на образование и благосостояние народа» (1808 р.) [10] була надзвичайно актуальною, оскільки ідея необхідності вищої освіти ще не отримала загального поширення серед дворянства – більшість з них задовольнялася середньою і початковою школою, пансіонами іноземців і домашніми наставниками. Університетський диплом не був обов'язковим ні для цивільної служби, ні для військової, яка вважалася дворянською *rag excellence* (з французької – «остаточно») [2, с. 687].

Професор Якоб у своїй промові показав себе гуманістом при трактуванні функцій і задач університету та висуванні тези, що освіта і наука повинні бути доступні всім станам суспільства; високоосвіченим філософом – при критичному розгляді ідей науковців, яких він називає «мрачные умы», котрі «непорочность нравов приписывали диким народам» [10, с. 69]; висококваліфікованим фахівцем з моральної філософії (політичної економії), при фіксації взаємозв'язку між суспільним поділом праці та спеціалізацією наук, порівнянні університетів з мануфактурними фабриками, де спеціалізовані виробники поєднуються під одним дахом (університети, на думку автора, – мануфактури вченості та наук, де реалізується принцип єдності наук) [10, с. 73 – 75]. Науковець обґрунтовує значення освіти і університетів як осередків просвіти і науки, що функціонують для підвищення добробуту держави в цілому та вигод життєдіяльності і зростання приватного багатства кожного громадянина. В урочистій промові «О влиянии университетов на образование и благосостояние народа» (1808 р.) професор Л. Якоб аргументує, що найважливіші посади в державі повинні займати підготовлені особи, які здобули знання з таких наук як законодавство, державне господарство, управління благочинням і доходів

[10, с. 71]. Відомий дослідник історії Харківського університету Д. І. Багалій (1857 – 1932 рр.) характеризує промову Л. Якоба як надзвичайно цікаву і талановито складену [2, с. 689], а професор С. І. Посохов вважає, що працю Якоба можна поставити в один ряд з працями В. Гумбольдта, який обґрунтував модернізацію сучасних йому німецьких університетів [5, с. 269].

На початку XIX ст. у Харківському університеті розкрився науковий талант випускника юридичного факультету Фрайбурзького університету, прихильника ідей фізіократів Йозефа Ланга (1775 (або 1776) – 1820). На початку своєї наукової кар'єри в університеті Й. Ланг отримує посаду ад'юнкта відділення філософії і математики, потім переходить на кафедру політичної економії, де працює на посаді екстраординарного (з 1810 р.), а з 1812 р. – ординарного професора кафедри дипломатики та політичної економії. За період перебування у Харкові (1803 – 1820 рр.) Й. Ланг викладає значну кількість навчальних дисциплін, а саме: народну економію та політичну арифметику; науку про суспільні прибутки; науку про фінанси; природне право; загальне цивілізаційне та народне право; поліцію та науку про державні прибутки; політичну економію; логіку та метафізику; державне господарство; дипломатику (перелік дисциплін складено за щорічним оглядом публічних викладань [9]). У період своєї науково-викладацької діяльності в Харківському університеті Й. Ланг двічі виступає з актовими промовами: 1810 р. «Ober das Studium der juridischen und politischen Wissenschaften» («Об изучении юридических и политических наук», 1810 р.) і «Was ist das Geld?» («Що є гроші?» 1815 р.). У межах даної статті ми розглянемо лише першу промову [11], актуальність якої була зумовлена наказом 1809 р. про створення при університеті інституту цивільних чиновників. Науковець вважає, що державний чиновник повинен засвоїти юридичні і політичні науки, що містять загальні та важливі пізнання, а саме: природне право або філософічне правознавство, державне господарство; вітчизняне позитивне право; вітчизняну історію і статистику; римське право [11, с. 87]. Актова промова Й. Ланга частково перетинається з ідеями Л. Якоба у частині, де визначається значення науки і університетської освіти для добробуту суспільства і залежності цього добробуту від рівня підготовки державних службовців. У дослідженні, тоді ще ад'юнкт Й. Ланг, із п'яти вищезазначених юридичних і політичних наук виділяє дві, які були новітніми для вищих навчальних закладів Російської імперії – державне господарство і статистику. При характеристиці державного господарства науковець використовує як політекономічні аспекти, так і фінансові, зазначає, що предметом даної науки є досягнення «высшей степени общаго благоденствия» [11, с. 93]. Й. Ланг, як представник економічної школи фізіократів (які вперше в історії економічної і фінансової думки розробили модель процесу суспільного відтворення, зробили кількісний аналіз натуральних і грошових потоків), визначає співвідношення зростання потреб громадян відповідно результатів їхньої діяльності [11, с. 93]. Статистика виникла з потреб об'єктивного розвитку суспільства, тому що без необхідного мінімуму знань про рух товарно-матеріальних цінностей та людських ресурсів неможлива діяльність держави. Погоджуючись з цим, Й. Ланг зазначає: «...она рисует точную картину настоящего состояния государства, показывает... степень хозяйственного благосостояния, на коем государство находится, определяет силы его и способ, каким действовать может оно сообразно общей цели, исчисляет доходы общественные и богатство» [11, с. 98].

1832 р. кафедру політичної економії і дипломатики займає відомий економіст, прихильник класичної школи політичної економії професор Т. Ф. Степанов [12, с. 10.]. 1833 р. він на урочистих зборах проголошує промову «О сущности, важности и назначении политических наук» [13]. Це наукове дослідження відзначається глибоким філософським змістом, автор демонструє ґрунтовні знання економічної і політичної історії, розуміння історичних закономірностей розвитку суспільства, а також показує еволюцію розвитку політичної економії як науки через економічні школи (меркантилісти, фізіократи, класична школа). Видатного представника класичної школи політичної економії – Адама Сміта – професор Т. Степанов називає «истинным Светилом», засновником політичної економії як науки, а тезу, що праця є головним джерелом багатства, «краеугольным камнем, который был положен Адамом Смитом в основание своей знаменитой системы» [13, с. 28]. У промові Т. Степанов, окрім історії і політичної економії, відносить до політичних наук статистику, фінанси, політику, дипломатію, характеризуючи значення кожної з них, і зазначає, «что если доступно нашему уму высокое постижение жизни человечества, то право разгадывать ее принадлежит собственно Политическим Наукам» [13, с. 59].

Таким чином, актові промови, виголошені викладачами Харківського університету у першій третині XIX ст., виступали формою їхньої наукової роботи, мали прогресивний вплив на

суспільство за рахунок популяризації діяльності вищого навчального закладу, аналізу актуальних наукових питань, висвітленню особливостей розвитку наукової та освітньої сфери.

Джерела та література:

1. Устав императорских российских университетов. – СПб., 1804.
2. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1. (1802 – 1815 год.). Выбранные творы: у 6 т. // Д. И. Багалей. – Харьков, 2004. – Т. 3.
3. Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – СПб., 1809. – № 22.
4. Периодическое сочинение об успехах народного просвещения. – СПб., 1810. – № 25.
5. Посохов С. И. Актовые речи профессоров-иностранцев Харьковского университета первой четверти XIX в.: трансфер университетской идеи / С. И. Посохов // Вопросы образования: ежеквартальный научно-образовательный журнал / Ред. Я. И. Кузьминов. – 2008. – № 3. – С. 264 – 275.
6. Друганова О.М. Суспільно-просвітницька діяльність викладачів вищих навчальних закладів України (XIX – початок XX століття) / О.М. Друганова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – Харків: ХДАДМ, 2006. – № 1. – С. 39 – 43.
7. Мартиненко О. М. Організація науково-дослідної роботи викладачів вищих навчальних закладів в Україні (XIX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / О. М. Мартиненко. – Харків, 1999. – 20 с.
8. Нефёдова М. В. Актовые речи профессоров Казанского университета как форма организации воспитательного процесса студентов [Электронный ресурс] / М. В. Нефёдова // Научно-практический журнал «Психология, социология и педагогика». – 2013. – № 4. – Режим доступа: <http://psychology.snauka.ru/2013/04/2126>
9. Обзорение публичных преподаваний в Императорском Харьковском университете за 1806 – 1825 гг. – Харьков, (ежегодное издание).
10. Яков Л. О влиянии университетов на образование и благосостояние народа / Л. О. Яков // Речи, говоренные в торжественном собрании императорского Харьковского университета. – Харьков, 1808.
11. Lang Joseph Ober das Studium der juridischen und politischen Wissenschaften. Об изучении юридических и политических наук [параллельно на рус. и нем. яз.], в кн.: Речи, произнесенные в торжественном собрании Императорского Харьковского университета, бывшем 30 июня 1810г. – Харьков, 1811.
12. Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805 – 1905). Т. 1: История факультета/ [под ред. М.П.Чубинского, Д.И.Багалей]. – Харьков: Печатное дело, 1908.
13. Речь о сущности, важности и назначении политических наук, произнесенная в торжественном собрании Императорского Харьковского университета професором политической экономии и дипломатии Тихоном Степановым. 30 августа 1833 г. – Харьков: Университетская типография, 1833.

Аннотація

Анализируются торжественные речи преподавателей Харьковского университета, которые были обнародованы в процессе проведения торжественных актов в первой трети XIX в.

Ключевые слова: актовые речи, финансы, финансовая наука, политическая экономия, камеральные науки, физиократы.

Annotation

Analyzes the solemn speeches of teachers of Kharkiv University, which were made public during the festive occasions in the first third of the nineteenth century.

Keywords: solemn speeches, finance, financial science, political economy, science desk, Physiocrats.

УДК 94:37(477)«18»

Ірина Телегуз
(Київ)

ОРГАНІЗАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XIX СТ.

Розкривається питання формування учбових округів на території українських губерній у першій третині XIX ст.

Ключові слова: освітня система, учбовий округ, українська еліта, імперія, українська губернія, нація.

Стан і перспективи розвитку освітньої сфери сьогодні з одного боку залежать від політики влади та діяльності еліти, а з іншого – заклади освіти формують особистість відповідно до вимог суспільства і є середовищем зростання нової еліти. Тому освітні реформи у державній політиці завжди були одними з пріоритетних, оскільки безпосередньо впливали на подальший розвиток суспільства. Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою критичного аналізу